

FEITEN EN GEDACHTEN

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 104

ALEXANDER I. HERZEN
FEITEN EN GEDACHTEN

MEMOIRES

TWEEDE BOEK 1838-1847

UIT HET RUSSISCH VERTAALD
EN GEANNOTTEERD DOOR
CHARLES B. TIMMER



AMSTERDAM • UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

Copyright bezorging © 1984 Charles B. Timmer
Copyright Nederlandse vertaling © 1984
B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *Byloe i dummy*
Omslagillustratie: Autolithografie K. A. Gorboenov, 1845
Druk: Geuze & Co's drukkerij B.V., Dordrecht

ISBN 90 295 1943 6

INHOUD

DERDE DEEL—VLADIMIR AAN DE KLJAZMA (1838-1839)

Hoofdstuk XIX 11
De vorstin en de prinses

Hoofdstuk XX 21
Het weeskind

Hoofdstuk XXI 39
De scheiding

Hoofdstuk XXII 61
In Moskou zonder mij

Hoofdstuk XXIII 74
3 maart en 9 mei 1838

Hoofdstuk XXIV 96
13 juni 1839

Aanhangsel 106
Brieven aan N. A. Zacharina

VIERDE DEEL—MOSKOU, PETERSBURG EN NOVGOROD (1840-1847)

Hoofdstuk XXV 115
*Een dissonant—Een nieuwe kring—Fanatiek hegelianisme—V. Belinski,
M. Bakoenin e.a.—Onenigheid met Belinski en de verzoening—Novgo-
rodse disputen met een dame—De kring om Stankevitsj*

Hoofdstuk xxvi 159

Waarschuwingen—De Hoge Adelsraad—De kanselarij van de minister—De Derde Afdeling—De geschiedenis van een schildwacht—Generaal Doebelt—Graaf Benckendorf—Olga Aleksandrovna Zjerebtsova—De tweede verbanning

Hoofdstuk xxvii 193

Het gouvernementsbestuur—Ik sta onder toezicht van mijzelf—De Doechobortsen en Paul I—De vaderlijke macht der landgoedbezitters en—bezitters—Graaf Araktsjejev en de militaire nederzettingen—Een kannibaals onderzoek—Ontslag uit de dienst

Hoofdstuk xxviii 211

Grübeleï—Moskou na de verbanning—Pokrovskoje—De dood van Matvej—De priester, vader Ioann

Hoofdstuk xxix 234

De onzen

1. De Moskouse kring—Het tafelgesprek—De Westersen (Botkin, Redkin, Krjoekov, J. Korsj) 2. Aan het graf van een vriend

Hoofdstuk xxx 260

De anderen

De slavofielen en het panslavisme—P. J. Tsjaadajev—Chomjakov, de gebroeders Kirejevski, K. Aksakov

Hoofdstuk xxxi 306

Het overlijden van mijn vader—De erfenis—De verdeling—Twee neven

Hoofdstuk xxxii 339

De laatste tocht naar Sokolovo—Een theoretische breuk—Een gespannen verhouding—Dahin! Dahin!

Hoofdstuk xxxiii 352

Een commissaris van politie als kamerdienaar—Oberpolizeimeister Kosjkin—Wanorde in de orde—Nog eens Doebelt—De pas

BIJLAGEN

1. *N. Ch. Ketsjer 1842-1847* 367
2. *Een episode uit 1843* 404

Aantekeningen 413

Naamregister 434

DERDE DEEL

VLADIMIR AAN DE KLJAZMA

1838-1839

Verwacht van mij geen lange verhandelingen over wat er in die tijd in mij omging... Ontzettende gebeurtenissen, ramspoeden van allerlei aard zijn per slot gemakkelijker aan het papier toe te vertrouwen dan lichte en wolkeloze herinneringen... Kun je geluk soms vertellen?

Vul zelf aan wat er ontbreekt, raad het met uw hart—ondertussen zal ik over de buitenkant spreken, over de omstandigheden en slechts zelden met een toespeling of een woord gewag maken van mijn eigen goedbewaarde geheimen.

*Feiten en gedachten**

* Verwijst naar de aantekeningen achter in het boek.

De vorstin en de prinses

Toen ik vijf, zes jaar oud was, placht Vera Artamonovna, als ik weer eens erg ondeugend was geweest, te zeggen: 'Goed, goed, wacht maar, ik vertel alles aan de vorstin zodra die thuiskomt.' Dat dreigement maakte dat ik ogenblikkelijk gehoorzaam werd en smeekte alsjeblijft niets aan de vorstin te vertellen.

Vorstin Marja Aleksejevna Chovanskaja, mijn vaders zuster, was een strenge, sombere oude dame, corpulent en imposant, ze had een moedervlek op haar wang en droeg onder het haarkapje valse lokken; onder het spreken kneep zij haar ogen een weinig dicht en tot het eind van haar leven, dat wil zeggen, tot ze tachtig was, heeft zij altijd wat rouge en blanketsel gebruikt. Ik hoefde haar maar onder de ogen te komen of ik kreeg een standje van haar, er kwam geen eind aan haar gemopper en bestraffende woorden, overal kreeg ik voor op mijn kop, voor een gekreukeld boordje, een vlek op mijn jasje en als ik haar de hand niet had gekust zoals het hoorde, dwong zij mij het nog eens over te doen. Was ze dan eindelijk klaar met haar reprimandes, dan placht ze met haar vingertoppen uit een heel klein, gouden tabaksdoosje een snuifje te nemen, waarna zij tegen mijn vader de opmerking maakte: 'Mijn beste, je moest dat ondeugende knaapje van je toch eens een poosje aan mij toevertrouwen, binnen de vier weken eet hij dan uit je hand.' Ik wist dat ze mij niet aan haar zouden afstaan, maar toch liep het mij bij die woorden koud langs de rug.

In de loop der jaren is mijn angst voor haar verdwenen, maar ik ben aan het huis van de vorstin een hekel blijven houden—ik kon er niet vrij ademhalen, voelde me bij haar nooit op mijn gemak en als een gevangen haas keek ik schichtig om me heen, klaar om bij de eerste de beste gelegenheid te ontsnappen.

Het huis van de vorstin leek in geen enkel opzicht op dat van mijn vader of van de Senator. Het was een ouderwets huishouden,

in Orthodox-Russische trant, een huis, waarin men zich streng aan de vasten hield, waar ze naar de vroege ochtenddienst gingen, waar de avond voor Driekoningen een kruis op de deuren werd aangebracht en waar ze in de week voor de vasten wonderbaarlijke pannekoeken baktten, in brooddeeg gebakken ham met rammenas aten, waar ze stipt om twee uur het middagmaal gebruikten en kort na achten het avondeten op tafel kwam. Het uit het Westen overgevaalde zedenverval, waarmee de beide broers waren geïnfecteerd, en dat hen min of meer uit hun goedvaderlandse gewone doen had gebracht, had op de levensstijl van de vorstin geen vat gehad; integendeel, zij moest vol leedwezen aanzien, hoe haar 'Vanjoesja' en haar 'Ljovoesjka' in *dat* Frankrijk bedorven waren.

De vorstin had haar intrek genomen in een zijvleugel van het huis dat door haar tante, prinses Mesjtsjerskaja, een freule van tachtig jaar, werd bewoond.

Deze prinses vormde de zo goed als enige nog levende schakel tussen de vele bloedverwanten in alle zeven stijgende en dalende vertakkingen van de familiestamboom. Op hoge feestdagen kwamen alle naaste verwanten ten huize van de prinses bij elkaar, dan stichtte zij vrede tussen hen die gebrouilleerd waren, bracht hen weer tot elkaar die elkaar de rug hadden toegekeerd; iedereen had het grootste respect voor haar en dat verdiende zij ook ten volle. Met haar overlijden vielen de aan elkaar verwante gezinnen uiteen, zij waren hun centrale punt kwijt en verloren elkaar uit het oog.

De prinses had ervoor gezorgd dat mijn vader en zijn broers een degelijke opvoeding kregen; na het overlijden van hun ouders had zij tot ze volwassen werden het hele vermogen beheerd, de jongens bij de garde ondergebracht en hun zusters aan een echtgenoot geholpen. Ik weet niet in hoeverre zij met de vruchten van haar opvoeding tevreden was toen zij met de hulp van een Franse ingenieur, een bloedverwant van Voltaire, *des esprits forts* van landheerlijke allure uit hen had gemaakt, maar zij verstond de kunst respect af te dwingen en de neven die niet direct overliepen van gevoelens van onderdanigheid en eerbied, vereerden de grijze dame en deden tot aan het einde van haar leven heel vaak wat zij zei.

Aan het huis van prinses Anna Borisovna, dat als door een wonder tijdens de grote brand van 1812 gespaard was gebleven, was wel

vijftig jaar nooit meer iets gedaan; de wanden waren met verscho-
ten en donker geworden weefselbehang bekleed; de zwart gewor-
den kristalluchters die door de tijd iets van rooktopazen hadden ge-
kregen, verspreidden een matte gloed, zij klirlden en trilden, wan-
neer iemand door de kamer liep; langs de wanden stonden treurige,
plompe meubelstukken uit massief mahonie met de wonderlijkste
krullen en tierelantijnen die hun verguldsel hadden verloren, kasten
met Chinese incrustaties, tafels met tralieversiersel van brons, roco-
coppoppetjes van porselein, alles herinnerde aan langvervlogen tij-
den, aan andere zeden en gewoonten.

In de bediendekamer zaten vergrijsde lakeien die zich waardig
en muisstil met allerlei kleine klusjes bezighielden; soms kon je ze
halfluid horen prevelen, als ze uit een gebedenboek of uit het psalter
voorlazen, waarvan de bladzijden nog donkerder dan de band wa-
ren geworden. Bij de deuren stonden de huisjongens, maar ook zij
zagen er eerder als oude dwergen uit dan als kinderen, zij lachten
nooit en verhieven nooit hun stem.

In de woonvertrekken heerste een doodse stilte; het enige wat je
hoorde was af en toe de treurige kreet van een kaketoë die een mis-
lukte poging deed om met een kraakstem een menselijk woord te
herhalen, en het geluid van rammelende beenderen, als hij met zijn
snavel tegen een met blik beslagen stangetje tikte, of ook het weer-
zinwekkende gehik van een kleine aap die, oud, afgeleefd, tering-
achtig, in de grote salon huisde op een uitsteeksel van de grote be-
tegelde kachel. Deze, als een *débardeur* uitgedoste aap—hij droeg een
rode pofbroek—maakte dat het hele vertrek een bepaalde, heel on-
aangename lucht had. In een andere zaal hingen hele collecties fami-
lieportretten in alle mogelijke maten en vormen, uit allerlei perio-
den, in diverse leeftijden en klederdrachten. Die portretten hadden
mijn bijzondere belangstelling in verband met de tegenstellingen
tussen de originelen en hun konterfeitsels. De jongeman van een
jaar of twintig die in een lichtgroen bestikte geklede jas, met een ge-
poederde pruik zo minzaam van het linnen af de zaal in lachte—was
mijn vader. Het meisje met de verwarde lokken en met een ruiker
rozen in de hand, met een *tâche de beauté* op haar gezicht en meedo-
genloos ingesnoerd tot de vorm van een geslepen bokaal, daarbij
nog in een overgrote hoepelrok—was de strenge vorstin...

Het ceremonieel en de stilte groeiden, hoe dichter je in de buurt der vertrekken van de prinses kwam. Grijszamenen in witte kappen met brede geplisseerde randen liepen af en aan met kleine theekannetjes en zetten hun voeten zo geruisloos neer dat je er niets van kon horen; soms verscheen er op de drempel een zilverharige lakei in een lange livree van een dikke blauwe lakense stof, maar ook zijn stappen waren onhoorbaar, zelfs zijn boodschap gaf hij geluidloos aan de oudste kamenier door, alleen zijn lippen bewogen.

De oude dame, klein van gestalte, een dorre, ineengeschrompelde verschijning, maar zeker niet lelijk, zat, of liever gezegd, lag op een grote sofa van een plomp model, ingepakt in kussens. Je vond haar daar nauwelijks in terug: alles was wit, haar peignoir, haar hoofdkap, de kussens, het stoflaken over de sofa. Haar gezicht, wasbleek en ragfijn als kant, verleende haar samen met de zwakke stem en haar witte gewaad het aanschijn van een wezen dat, zieltoegend, ternauwernood nog ademhaalde.

De grote Engelse tafelklok leek met zijn luide, regelmatige spondeën-tik-tak, tik-tak, tik-tak-het laatste kwartier van haar leven uit te stippelen.

Tegen één uur kwam de vorstin opdagen en zij nam waardig in een leunstoel plaats; in haar verlaten zijvleugel verveelde zij zich. Zij was weduwe en ik kan mij haar man nog goed herinneren: een grijszame, oude heer van gemiddelde lengte die stilletjes, zodat de vorstin er geen erg in had, kruidenbrandewijn en likeurtjes dronk, in huis geen hand uitstak en gewend was zijn vrouw slaafs te gehoorzamen, al kwam hij af en toe wel met zijn tong in verzet, vooral na het genot van enkele glaasjes likeur, maar nooit metterdaad. De vorstin heeft zich later steeds weer verbaasd afgevraagd hoe het kwam dat het enkele glaasje vodka dat hij officieel voor het eten placht te genieten, zo'n heftige uitwerking op vorst Fjodor Sergejevitsj* kon hebben, maar zij liet hem met rust, zodat hij de hele ochtend met zijn lijsters, nachtegalen en kanaries kon spelen die naar hartelust kwetterden en zongen. Sommige vogels bracht hij de zangkunst bij door op een orgeltje te spelen, een andere vogel floot hij zelf een deuntje voor; 's ochtends in alle vroegte reed hij naar de vogelmarkt, de Ochotnyj Rjad, om er nieuwe vogels te kopen, te ruilen of oude vogels van de hand te doen: het verschaftte hem dan

een intens artistiek genot als hij erin slaagde (in zijn eigen ogen tenminste) een koper te bedotten... En op die manier zette hij zijn nuttige leven voort tot hij op een ochtend, na zijn kanariepietjes een wijsje te hebben voorgefloten, voorover neerstortte en twee uren later de geest gaf.

Zijn weduwe bleef alleen achter. Zij had twee dochters, beiden had zij weten uit te huwelijken en beiden wareñ niet uit liefde getrouwd, maar alleen om zich van het moederlijke juk te bevrijden. Allebei zijn ze bij hun eerste bevalling gestorven. De vorstin was met recht een ongelukkige vrouw, maar de tegenspoed heeft haar innerlijk eerder misvormd dan verzacht. De slagen van het lot hadden haar niet milder of beter gemaakt, maar harder en stugger.

Het enige wat zij over had waren haar broers en vooral ook—haar tante, de prinses. De oude dame, van wie zij haar leven lang zo goed als onafscheidelijk was geweest, trok, toen de vorstin weduwe was geworden, de banden nog strakker aan. In het huishouden had de prinses niets te vertellen, de vorstin regelde en bedisselde alles naar eigen goeddunken en tiranniseerde de oude vrouw onder het mom van dat zij voor haar zorgde en haar op haar wenken bediende.

In verschillende hoeken en tegen de wanden weggedrukt kon je geregeld oude vrouwtjes* zien zitten die bij de prinses genadebrood aten of in haar huis een tijdelijk onderkomen hadden gevonden. Half heiligen, half zwerfsters, lichtelijk getikt en bovenmatig vroom, ziek en uiterst onzindelijk, trokken die oudjes van het ene oude herenhuis naar het andere; op het ene adres kregen zij een maaltijd, elders een afgedankte sjaal cadeau; ergens had je altijd wel iemand die hun grutjes of brandhout toestuurde, of een coupon stof en kool; en zo wisten ze dan de eindjes aan elkaar te knopen. Ze waren iedereen tot overlast, iedereen ging ze uit de weg, overal kregen ze de slechtste plaats aan tafel en werden ze slechts geaccepteerd uit lusteloosheid en verving en in het uiterste geval vanwege het genot van de roddelpraat. In bijzijn van vreemden hielden die jammerlijke schepseltjes meestal hun mond en bekeken elkaar met afgunstige blikken vol haat... dan deden ze niets dan zuchten, schudden hun hoofd, sloegen om de haverklap een kruis en prevelden binnensmonds het aantal steken in hun breiwerk, of een gebed, of mis-

schien ook een scheldwoord. Maar nauwelijks waren zij met hun 'weldoenster' en 'beschermster' onder vier ogen, of zij stelden zich voor dat zwijgen schadeloos door een stroom van hoogst verraderlijke roddelpraat over alle andere 'weldoensters' bij wie ze gastvrijheid hadden genoten, die hun te eten hadden gegeven en met geschenken hadden bedeed.

Onophoudelijk bedelden zij bij de prinses en in dank voor haar weldaden en geschenken — dikwijls in het geheim, achter de rug van de vorstin om gegeven, want die moest niets van die verwennerij hebben — brachten zij haar hard geworden wijbroden en zelfgebreide wollen kledingstukken, waardelooze vodden die de prinses later ten bate van de oude vrouwtjes verkocht, waarbij zij hoegenaamd geen rekening hield met de vrije wil van de kopers.

Op verjaardagen, naamdagen en bij andere feestelijkheden kwamen alle bloedverwanten en de hun nastaaende personen ten huize van de prinses bijeen. Maar het allerfeestelijkst waren de vieringen van oud en nieuw. Op oudejaarsdag liet de prinses de Iberische Moeder Gods 'optillen': onder gezang droegen de monniken en priesters het heiligenbeeld alle vertrekken door. Als eerste liep de prinses zich bekruisend onder het heiligenbeeld door, vervolgens al haar gasten, het huispersoneel, de oudjes en kinderen. Daarna wensten zij allen haar een gelukkig nieuwjaar en boden haar tal van kleine geschenken aan, zoals je aan kinderen geeft. De prinses speelde er een paar dagen mee en gaf ze dan weg.

Mijn vader nam mij ieder jaar mee naar deze heidense plechtigheid; alles speelde zich telkens weer in dezelfde volgorde af, met dit verschil alleen dat menige grijsaard ontbrak en ook deze en gene van de oude vrouwtjes; met opzet werd daar dan het stilzwijgen over bewaard, alleen de prinses maakte telkens de opmerking: 'En onze Ilja Vasiljevitsj is ook niet meer onder ons, God geve hem de hemelse zaligheid... Wie zal de Heer in het komende jaar tot Zich roepen?'

En onzeker schudde zij haar hoofd.

Maar de spondeus van de Engelse klok ging voort de dagen, uren en minuten uit te tellen... en wees haar eindelijk de noodlottige seconde aan. Op zekere dag voelde de oude dame, toen zij opstond, zich niet zo lekker; zij liep wat door de kamer op en neer, het werd

niet beter; zij kreeg een neusbloeding, een heel heftige zelfs; zij was zwak en moe, daarom ging zij gekleed en wel even op de sofa liggen en sliep kalm in... om niet meer wakker te worden. Zij was toen de negentig gepasseerd.

Het huis en het grootste deel van haar vermogen erfde de vorstin, maar dat wat de innerlijke zin van haar leven had uitgemaakt, liet zij haar niet na. De vorstin was niet bij machte de in zijn soort zo mooie rol van stammoeder voort te zetten en het patriarchale knooppunt te blijven, waar vele draden bij elkaar kwamen. Met het verscheiden van de prinses kreeg alles plotseling een somber aanschijn, als in de bergen bij zonsondergang: lange, zwarte schaduwen leggen zich dan op alle dingen. De vorstin sloot de woning van haar tante af en bleef in de zijvleugel wonen; op de binnenplaats groeide al gauw het gras tussen de stenen, de muren en vensterramen werden steeds donkerder; het voorportaal, waarin vroeger aldoor een paar logge, gele honden lagen te slapen, was gaan verzakken.

Steeds minder vaak kwamen er vrienden of kennissen op bezoek; haar huis was leeg, iets waar ze wel verdriet van had, maar zij wist niet wat zij eraan kon doen.

Als enige nog overgeblevene van haar hele gezin begon zij zich bange zorgen te maken om haar nutteloze leven en zij stootte zonder erbarmen alles van zich weg dat haar geestelijk of lichamelijk uit haar evenwicht kon brengen, wat haar zou kunnen verontrusten of treurig kon stemmen. Daar zij het verleden en de herinneringen eraan vreesde, had zij uit haar woning alles verwijderd wat met haar dochters in verband stond, zelfs hun portretten. En nu, na de dood van de prinses, deed zij met haar precies hetzelfde: de kaketoep en de aap verdwenen naar de dienstbodenkamers en werden ten slotte helemaal uit het huis verbannen. De aap heeft zijn laatste levensjaren in het koetshuis van de Senator gesleten, waar hij van de walm der Nezzinse pijptabak bijna stikte en een attractie was voor de palfreniers.

De egoïstische drang tot zelfbehoud maakt het hart van oude mensen verschrikkelijk ongevoelig. Toen de ziekte van haar laatste dochter hopeloos bleek, wisten ze de moeder te bepraten om liever naar huis te gaan, hetgeen zij deed. Thuisgekomen gaf zij opdracht

onmiddellijk verschillende spiritualia klaar te zetten en ook koolbladeren (die zij zich om het hoofd bond), om bij de hand te hebben als ze haar de fatale tijding kwamen brengen. Zij heeft van het lijk van haar overleden man geen afscheid genomen, evenmin van die van haar dochters die zij na hun dood niet nog een keer heeft willen zien en bij hun begrafenis is zij niet aanwezig geweest. Toen de Senator, haar lievelingsbroer, stierf, heeft zij dit uit enkele woorden die haar neef zich had laten ontvallen moeten opmaken en toen heeft zij hem verzocht haar de treurige tijding niet mee te delen en geen details over zijn verscheiden te vertellen. Hoe zou je bij zulke beschermende maatregelen tegen het eigen hart dat er zich maar al te graag naar plooid, niet acht of negen decennia oud worden, in volle gezondheid en met een onfeilbare spijsvertering!

Overigens moet ik er ter verdediging van de vorstin aan toevoegen dat die weerzinwekkende afkeer van alles wat treurig was in de vorige eeuw bij de aristocratische schootkindjes veel meer in zwang was dan heden ten dage. De beroemde Kaunitz had op zijn oude dag ten strengste verboden het in zijn bijzijn over de dood te hebben of over de pokken, waar hij een heilige angst voor had. Toen Joseph II was overleden, wist de secretaris niet hoe hij diens dood aan Kaunitz moest melden en hij kwam ten slotte op de formulering: 'De nu aan het bewind zijnde koning Leopold'. Kaunitz begreep het, verbleekte, en zonk in een leunstoel neer zonder evenwel verder naar iets te informeren. Zijn tuinman vermeed het om in zijn tegenwoordigheid het woord 'enten' te gebruiken, omdat het hem aan 'inenting tegen de pokken' kon herinneren. De dood van zijn eigen zoon kwam hij alleen bij toeval eindelijk te weten via de Spaanse gezant. En dan lachen de mensen nog om die struisvogel die bij dreigend gevaar zijn kop onder zijn vleugels steekt!

Om van een volkomen rust verzekerd te kunnen zijn riep de vorstin een bijzonder politieapparaat in het leven en legde het commando daarover in vertrouwde handen.

Behalve de rondtrekkende oude vrouwen die zij van de prinses had overgenomen, woonde in het huis van de vorstin nog een permanente 'gezelschapsdame'. Die erepost werd bekleed door een robbuuste, roodwangige ambtenaarsweduwe uit Zvenigorod, een twistzieke en wispelturige vrouw die prat ging op haar adellijke

afkomst en op de assessor-titel van wijlen haar echtgenoot, en die Napoleon nooit de voortijdige dood van haar Zvenigorodse koe heeft kunnen vergeven die aan de Vaderlandse oorlog van 1812 ten offer was gevallen. Ik herinner mij nog, hoe zij na de dood van Alexander er ernstig over piekerde, hoe breed de pleureuses mochten zijn, waarop zij overeenkomstig haar rang aanspraak kon maken.

Deze vrouw had tijdens het leven van de prinses een heel onbeduidende rol gespeeld, maar daarna had zij zich zo handig naar de grillen van de vorstin weten te plooiën en met haar angst om het eigen welzijn zo goed rekening weten te houden, dat zij bij haar al heel gauw de plaats innam die de vorstin zelf indertijd bij haar tante had gehad.

Behangen met de aan haar rang toebehorende pleureuses schoot deze Marja Stepanovna* van de ochtend tot de avond als een kogel het hele huis door, schreeuwde, krakeelde, gunde de dienstboden geen ogenblik rust, beklaagde zich over hen, wroette in het doen en laten van de kamermeisjes, gaf de loopjongens een por of trok ze aan hun oor, controleerde inkomsten en uitgaven, stoof de keuken binnen, de paardestal, woof de vliegen weg, masseerde de voeten van de vorstin en liet haar medicijnen slikken. De huisgenoten hadden geen toegang meer tot de vrouw des huizes, Marja Stepanovna was de Araktsjejev, de Biron, kortom, de eerste minister van het huis. De vorstin die zeer gehecht was aan vormen en die een goede, hoewel ouderwetse opvoeding had genoten, was die weduwe uit Zvenigorod met haar krijgende stem en vulgaire manieren vooral in het begin een doorn in het oog geweest, maar zij schonk haar steeds meer haar vertrouwen en zij was in de wolken toen zij zag dat Marja Stepanovna de toch al niet zeer hoge huishoudelijke uitgaven nog eens flink had weten te besnoeien. Voor wie de vorstin haar geld oppotte is moeilijk te zeggen; zij had niemand meer die haar na stond behalve haar broers en die waren dubbel zo vermogend als zijzelf.

Waar hem de schoen wrong was dat de vorstin zich na de dood van haar man en haar dochters verschrikkelijk was gaan vervelen en daarom was zij blij als zij een paar weken lang een logee kreeg, een oude Franse gouvernante* van haar dochters, of haar nicht uit

Kortsjeva.* Alleen kwam zo iets maar zelden voor en was ook weer gauw voorbij; het saaije *tête à tête* met de gezelschapsdame was niet in staat de lege tussentijd ook maar enigszins op te vullen.

Kort voor de dood van de prinses deed zich als vanzelf een bezigheid voor vorstin Marja Aleksejevna voor, een stuk speelgoed, een afleiding en wat verstrooiing.

Het weeskind

In het midden van het jaar 1825 had de Scheikundige, toen hij het in een chaotische toestand verkerende erfdeel van zijn vader had aanvaard, zijn broers en zusters uit Petersburg weggestuurd naar het landgoed Sjatskoje; hij gaf hun het herenhuis, stelde een bepaalde som vast voor hun levensonderhoud en was voornemens voor hun opvoeding en toekomst te zorgen.

Op een keer reed vorstin Marja Aleksejevna ernaartoe om ze eens in ogenschouw te nemen. Daarbij werd zij getroffen door het droefpeinzende uiterlijk van een meisje van een jaar of acht.* De vorstin zette het kind in haar reiskoets, nam het mee naar huis en liet het bij zich wonen.

De moeder van het kind* was dolblij en vertrok met de rest van haar kinderen naar Tambov.

De Scheikundige vond het best—hem kon het niets schelen.

‘Onthoud dit voor je hele leven,’ zei de gezelschapsdame tegen het kleine meisje, toen ze aankwamen, ‘onthoud dat de vorstin *jouw weldoenster* is en bid voor haar dat zij lang mag leven. Wat zou er zonder haar van jou terecht zijn gekomen?’

En in dit huis, waaruit alle leven was geweken en waarin de neerdrukkende sfeer van twee rusteloze oude vrouwen hing: één vol grillen en kuren, de andere haar onvermoeibare spionne, van elk gevoel voor tact gespeend—in dit huis verscheen opeens een kind, losgerukt van een eigen, intieme omgeving, vreemd en onwennig tegenover de omringende wereld en meegenomen uit verveling, zoals je een hondje meeneemt of zoals vorst Fjodor Sergejevitsj er kanariepietjes op na had gehouden.

Gekleed in een lange wollen rouwjurk zat het kleine meisje met een gezicht zo bleek dat het een blauwachtige teint had gekregen bij het raam, toen mijn vader mij enkele dagen later bij de vorstin bracht. Daar zat ze, zonder een woord te zeggen, met een verbaasd,

ontreedderd gezichtje, ze keek naar buiten en was bang haar ogen ergens anders op te richten.

De vorstin riep haar naar zich toe en stelde haar aan mijn vader voor. Koel en stug als altijd klopte hij haar onverschillig op haar schouder, merkte op dat wijlen zijn broer* zelf niet had geweten wat hij deed, sprak afkeurend over de Scheikundige en bracht het gesprek op een ander onderwerp.

Het meisje had tranen in de ogen; zij ging weer aan het raam zitten en begon opnieuw naar buiten te staren.

Dit was het begin van een moeilijk leven voor haar. Geen enkel hartelijk woord, geen tedere blik, geen enkele liefkozing; overal naast haar, om haar heen, alleen vreemden, gerimpelde gezichten, getaande wangen, uitgebluste, krachteloze wezens. De vorstin was altijd even streng, veeleisend, ongeduldig en hield zich op een te grote afstand van het weesmeisje om te maken dat dit op de gedachte zou kunnen komen zich aan haar borst te vlijen, zich te koesteren, in haar nabijheid troost te zoeken of even uit te huilen. Bezoekers namen geen notitie van haar. De gezelschapsdame dulde haar als een gril van de vorstin, als een overtolligheid die haar overigens geen kwaad kon doen; vooral in gezelschap liet zij het dikwijls zelfs voorkomen of zij de beschermster van het kind was en dat zij tegenover de vorstin een goed woordje voor haar deed.

Het kind kon niet wennen aan haar omgeving en was na een jaar nog even vreemd als op de eerste dag en nog treuriger.

De vorstin zelf stond verbaasd over haar 'ernst' en zei, als het kind weer eens urenlang triest aan haar kleine borduurraam had gezeten, tegen haar: 'Waarom speel je toch nooit eens, of ren je niet eens wat rond?'

Het meisje glimlachte, kreeg een kleur, bedankte de vorstin, maar bleef op haar plaats zitten.

En de vorstin liet haar met rust, bekommerde zich verder niet om het verdriet van het kind en deed niets om haar wat afleiding te bezorgen. De feestdagen kwamen, andere kinderen kregen geschenken, andere kinderen hadden de mond vol over uitstapjes, over nieuwe kleertjes, die zij hadden gekregen. Het weesmeisje kreeg niets. De vorstin meende dat zij al genoeg voor haar had gedaan door haar een onderdak te verschaffen; zij mocht blij zijn dat ze

schoenen droeg, wat moest zij nog met poppen! Inderdaad—wat moest zij met poppen, zij wist niet eens hoe zij ermee moest omgaan en een speelkameraadje had zij trouwens niet.

Er was één schepsel dat de situatie van het weesje begreep, een oude vrouw die ze als kindermeisje voor haar hadden aangewezen en zij was de enige die op eenvoudige, naïeve wijze van het kind hield. Dikwijls stelde zij 's avonds als ze haar uitkleedde de vraag: 'Ach, ach, waarom, mijn schatje, ben jij toch altijd zo verdrietig?'

Dan wierp het meisje zich om haar hals en hilde bitter, en van de weeromstuit begon ook de oude vrouw te huilen, schudde haar hoofd en liep met de kandelaber in de hand de kamer uit.

Zo gingen de jaren voorbij. Het meisje beklagde zich niet, kwam niet in opstand, alleen had zij, toen ze twaalf was, geen andere wens dan te sterven. 'Ik had altijd het gevoel,' schreef zij later, 'dat ik in dit leven per abuis was terechtgekomen en dat ik spoedig naar huis zou mogen gaan—alleen, waar was dat, mijn huis?... Toen ik uit Petersburg vertrok, zag ik op het graf van mijn vader een hoge berg sneeuw liggen; mijn moeder liet mij in Moskou achter en heeft zich zelf op de brede, eindeloze chaussee aan het oog onttrokken... Ik heb bitter gehuild en God gesmeekt mij zo gauw mogelijk thuis te laten komen...'

'Mijn kinderjaren zijn dieptreurig en bitter geweest; hoeveel vergoten tranen, die niemand ooit zag; hoe dikwijls ben ik 's nachts, zonder nog enig besef te hebben van wat bidden betekende, in het geheim opgestaan (bang als ik was om op er niet voor bestemde tijden te bidden) om God te smeken te maken dat iemand van mij hield en een beetje lief voor mij was. Ik had nooit een verzetje of speelgoed om mee bezig te zijn en wat troost bij te vinden omdat, ook al gaven ze me soms wel eens wat, dat altijd met een verwijt gepaard ging en onvermijdelijk met de toevoeging: "Eigenlijk heb je het niet verdiend." Ieder vod of prul dat ik van ze kreeg was in mijn tranen gedrenkt; later heb ik geleerd mij daarboven te verheffen; mijn dorst naar kennis verstikte mij; er was niets dat meer afgunst tegen andere kinderen bij me opriep dan hun schoollessen. Veel mensen prezen mij, ontdekten capaciteiten in mij en zeiden dan met deernis in hun stem: "Ach, kon ik dat kind maar eens een poos onder mijn hoede nemen!"—"En het zou de wereld in verba-

zing zetten!" vulde ik dan in gedachten aan en mijn wangen gloeiden, ik snelde ergens heen, ik zag in verbeelding mijn schilderijen al, mijn leerlingen—en ondertussen kreeg ik geen snipper papier, geen stompje potlood... Mijn drang om in een andere wereld rond te dwalen werd steeds groter en groter in mij en tegelijk daarmee groeide de afkeer voor mijn gevangenis en voor de hardvochtige cipiers ervan. Ik herhaalde telkens weer de dichtregels van "De monnik"*

*Een geheim : al in de lente van mijn jaren
ken ik het leed dat alle leven brengt...*

Herinner jij je nog dat wij eens bij jullie op bezoek waren, lang geleden, nog in dat andere huis en jij mij vroeg, of ik Kozlov gelezen had en dat je toen juist die regels voor mij reciteerde? Ik huiverde, glimlachte en kon mijn tranen slechts met moeite bedwingen.*

Uit het diepst van haar wezen klonk altijd een toon van diepe melancholie; die was nooit helemaal afwezig, alleen soms door een ogenblik van vreugde in haar leven tot zwijgen gebracht.

Een maand of twee voor haar overlijden* is zij nog een keer op haar kinderjaren teruggekomen en zij schreef: 'Om mij heen was alles even oud, slecht, kil, doods, leugenachtig, mijn opvoeding begon met verwijten en krenkingen, met als gevolg daarvan een vervreemding van alle mensen, wantrouwen tegen hun liefkozingen, afwijzing van hun toenaderingspogingen, verdieping in mijzelf...'

Maar om je zo in jezelf te kunnen verdiepen moet je niet alleen verschrikkelijk diep van ziel zijn, om je er ongedwongen in te kunnen storten, maar ook een verschrikkelijke kracht van zelfstandigheid en onafhankelijkheid bezitten. Maar heel weinigen kunnen een eigen leven volhouden in een vijandig en vulgair milieu dat je neerdrukt en waaraan je niet kunt ontkomen. De ene keer is het de geest die het opgeeft, een ander maal het lichaam.

Het gemis van een vader en moeder en die grove bejegening op de meest kwetsbare leeftijd hebben een zwart spoor in haar ziel achtergelaten, een wond die nooit helemaal is genezen.

'Ik herinner mij niet,' schreef zij in 1837, 'wanneer ik ooit spontaan en vrij het woord "moeder" heb kunnen uitspreken, of mij